

KÓRKEM SHÍGARMADA JÁMIYETLIK MASHQALALARDIŃ SÁWLELENIWI (ALP SULTAN "AQ JILAN" NOVELLASI TIYKARINDA)

Avtor: Aydaygul Asanova

Ilimiy basshi: Jupargul Qaniyazova

Hárqanday kórkem shígarma belgili bir dáwirde júz bergen yamasa júz berip atırǵan mashqalalar tiykarında jaratıladı. Waqıya-hádiyselerdiń qalay bolıwına qaray kórkem shígarmanıń mazmunı hám forması payda boladı. Jazıwshı yamasa shayır adamlar arasındaqı túrli máselelerdi hár qıylı janrlar arqalı sáwlelendiredi, súwretlep beredi. Kórkem shígarmada aytilajaq bolǵan máselelerdi kórkem til menen belgili bir formaǵa keltiriwi bul dóretiwshiniń sheberligine baylanıslı.

Kúndelikli turmısta ushırasatuǵın máseleler, sheshimin tabıwı kerek bolǵan mashqalalar yamasa tosınnan júz bergen hádiyseler epikanıń kishi janrları: novella, gúrriń, ocherklerde súwretlenedi. Bul kishi janrlar bir-birine usas bolǵanı menen ózine tán ayırmashılıqlarǵa iye.

Novella (italyansha- jańalıq) qaharman ómirindegi keskin burılıs jasalǵan máwrıttı qısqa hám ótkir kórkem psixologiyalıq túrde súwretlewshi prozanıń kishi janrlıq túri. Gyote novellaǵa: "burınnan sońǵı kóz kórip qulaq esitpegen eń qızıq waqıya haqqındaǵı gúrriń" dep anıqlama bergen. Novella janrı negizinen adamlardıń jeke tirishiligin súwretlewden payda bolǵan. Onı dáslep qaraqalpaq ádebiyatında "ıshqı sarguzasht janrı" dep atap kelgen. Sońınan, gúrriń janrı menen pútkilley aralasıp ketken.

Novella gúrrińge júdá uqsas waqıyanı ıqsham jáne qısqa túrde sáwlelendiredi, biraq syujettiń kútilmegen jerden baslanıwı hám shígarmada qasqaǵım máwrıtke uzaq jıllardıń da mazmunın sıydırıp jiberiwi menen onnan parıqlanadı.

Novella janrlıq túr sıpatında XIV-XV asirlerde, Oyanıw dáwirinde-aq Batıs Evropa, Italiya ádebiyatlarında jaqsı rawajlanǵan. Ózbek ádebiyatında A.Qahhardıń qaraqalpaq prozasında Á.Atajanov, G.Esemuratova, H.Ótemuratovalardıń dóretiwshilik iskerliginde novellanıń jaqsıúlgileri bar.

Qaraqalpaq ádebiyatında bul janrdıń eń jaqsı úlgileri A.Sultanovtıń novellaları bolıp esaplanadı.

A.Sultanov (Alp Sultan) ótken ásirdiń 70 jıllarında ádebiyatımızǵa kirip keldi. Ol kóplegen gúrriń, novella, povest, qosıq, hám de hújjetli filmlerdi dóretti. Jazıwshı rus filologiyası qánigeliginde oqıǵan. Sonlıqtan, dúnya ádebiyatı menen keńnen tanıs bolǵan A.Sultanov qaraqalpaq ádebiyatında novella janrın rawajlandırdı. Onıń hár qıylı temalardaǵı novellaları bar: "Ájel",

"Aqıbet", "Jalǵızlıq", "Intızarım" "Aq jılan" hám t.b. Ol usınday ráń-báreń mazmundaǵı novellalardı jaratıwınıń nátiyjesinde "Novellanıń kórnekli ustası" ataǵın aldı.

A.Sultanovtıń "Aq jılan" novellası tımsal túrinde jazılǵan bolıp, onda jámiyette bar bolǵan nápsiqaw adamlardıń xarakteri ashıp beriledi. Kóp qırılı talant iyesi bul novellanıń atamasın "aq jılan" dep tańlap, sol aq jılandıń tuwılıwınan baslap, ómiriniń qalay tamam bolǵanlıǵın ıqsham hám sheber súwretlep bergen.

Jazıwshınıń óz dóretpesin "Aq jılan" dep atawı da qızıqlı. Enciklopediyalıq maǵlıwmatlarǵa kóre, aq jılanlar zahársiz boladı, biraq jazıwshı onı uwlı dep súwretleydi. Bul da jazıwshınıń sheberliginde qıyalıy súwretlewdiń bir kórinisi bolsa kerek.

"Ákege qarap ul, anaǵa qarap qız óser" degen naqıl tiykarında waqıyalar baslanadı. Aq jılan kelbeti de, minez-qulqı da anasına usap ósedı. Ol jaslıǵınan sózi ashshı, adamlardıń aldında ózin joqarı tutatuǵın bolıp erjetedi. Waqıyanıń konfliktine óterinde, aq jılandıń anıq xarakteri berilip, "sırtı jiltıraq, ishi qaltıraq" adamlar kelbetin áshkaralaydı. Aq jılanǵa berilgen tárbiya, kóp dıqqat-itibar onıń hádden tıs erke, ınjıq bolıwınıń sebepshisi boladı. Bunda insan erkeliktiń de, perzentke kórsetiletuǵın itibardıń da óz ornında, ólshemi menen bolıwı kerek ekenligin ańlaydı. Onıń erjetiwı konflikt baslanıwına tuwrı keledi. Ol erjetip, ózinen úlkenirek pullı, dáwletli jılanǵa turmısqa shıǵadı. Tez arada onnan eki perzentli bolıp, bayaǵı lawlaǵan sezim sónip, bir-birlerin kórerge kózi bolmay, ajıraladı. Biraq aq jılandıń menmenligi tutıp qurǵın xojalıqlı, estiyarlı jılandı tawadı, nápsiqawlıǵı tutıp onnan da ayırılıp qaladı. Solayınsha, nápsin tıya almaǵan jılan biyopalıq jolına túsip, tuwrı joldan shıǵıp ketedi. Qartayıp, qızıl júzi solǵan soń,, ózin-ózi nabit etedi. Waqıya usılay tamam boladı.

A.Sultanov bul shıǵarması arqalı jámiyette turaqlı túrde ushırap atırǵan nápsiqawlıq, shańaraqtı ullılaw, perzent tárbiyası, mehir-muhabbattı qádirlaw, óz lawazımınan jeke máp ushın paydalanıw sıyaqlı máseleler jóninde sóz etedi. Bul máselelerdiń barlıǵın sheshiwdiń jolı- perzent tárbiyasında qátelikke jol qoymaw. Tálim-tárbiyada jiberilgen qátelik insan ómirin pútkilley basqa baǵıtqa baǵdarlaydı. Óytkeni, Abdulla Avloniy " Tárbiya biz ushın ya ómir- ya ólim, ya qutqarılıw-ya apat, ya saadat- ya baxıtsızlıq máselesidur"-degen ullı danalıq sózlerinde insan kamalında tárbiyanıń ornı ayrıqsha ekenin bildiredi. Bul tereń mánis-mazmunǵa iye, bahalı sózler perzent tárbiyasına tayanısh sıpatında alınsa, jaqsı nátiyje beriwı anıq.

Xalqımızdıń arasında " Áke dańqın ul shıǵaradı" degen danalıq sóz bar. Usı hikmetli sóz tiykarında perzenttiń jámiyette ózin tutıwınan, adamlar

menen qarım-qatnas jasawınan, sóylegen sózinen onıń qanday shańaraqta tárbiya alǵanlıǵı kórinip turadı. Avtor bunı aq jıllanıń mektepke barǵanda ózin tutıwı, adamlardıń oǵan hám onıń adamlarǵa degen múnásibeti tiykarında sóz etedi.

Adamlar jámiyettegi insanlar menen sáwbetlesiwı procesinde sózde yamasa iste qátelikke jol qoysa, birinshiden bolıp, onıń kimniń perzenti ekeni sorıladı. Eger ata-anası úlgili shańaraqlardan bolsa, "atańa uqsamapsań, atań jaqsı insan edi" deydi. Sonlıqtan da, "úlgili ul, qırmızı gúl" delinedi.

Qız bala erteńgi kúnniń tárbiyashı, shańaraqtıń uytqısı. Sonlıqtan da, perzent tárbiyasında qız balalarǵa ayrıqsha dıqqat qaratıp, onı iybeli, jatıq minezli etip ósiriw, oǵan túrli qol ónerlerdi úyretip, ilim-bilim sırların tereń iyelewge baǵdarlap, erteńgi kúnniń qanday bolıwı hayalǵa baylanıslı ekenligin túsindiriw lazım.

Novellada shańaraqtı ullılaw máselesi de qaralıp, bunda ákeniń óz perzentiniń ómirin ekinshi orınǵa qoyıp, onı pulǵa dáwletli insańǵa beriwı oqıwshıda unamsız pikir oyatadı. Shańaraq-muqaddes dárgay bolǵanlıqtan, onı qurıwda, erteńgi kúndi de oylaw, oǵan ápiwayı kóz benen qaramaw kerek. Aq jıllanıń ómirde qıya baǵıtqa qádem qoyıwı tek ózine emes, ózgelerge de zıyan tiygizedi. Bir shańaraqtaǵı bekkemlik ústininiń qulawına sebepshi boladı. Shańaraq-jámiyettiń tiykarǵı buwını. Baǵda nadurıs tárbiyalanǵan bir náwshe, erjete kele, basqalarǵa da óz zıyanın tiygizedi.

Sonınday, bul novellada burınnan ata-babalarımız qádirlep kelgen mehir-muhabbat tuyǵıların qádirlew tuyǵı-seziminiń búgingi kúнге kelip qádirsizleniwı ayqın sáwlelendirgen. Bunı aq jıllanıń eki perzentli bolǵan sońómirlik joldası menen ayrılısıp ketiwı menen beredi. Avtor bul arqalı óz qolında bar muhabbattı qádirlemegen adam bir kún kelip onıń zawalına ushıraydı degen oy-pikirlerdi usılay bayan etedi.

Tálim beriw barısında onı ózi boladılıqqa taslap qoymay, qatań belgilengen nızam-qaqıydalar tiykarında hár bir jastıń óz bilim dárejesin esapqa alıp, sınaqtan ótkerip, soń joqarı oqıw orınlarına qabıl etiliwi dárkar. Ulıwma alǵanda, tálim tarawına biypárwalıq penen qaraw, onı ózi boladılıqqa taslap qoyıw - diplomı bar, biraq sol diplomǵa jarasa xat-sawatı joq qánigeler jetilisiwi ushın úlken imkaniyat bolıp qaladı. Egerde usınday diplom júzindegi qánigeler jetilisip shıǵatuǵınday bolsa, bul mámleket keleshegi ushın úlken qáwip tuwdıradı. Poeziyanıń sónbes juldızı I. Yusupovtıń usı tórtligi áne usınday adamlar haqqında sóz etedi.

Aldı, ilim dárejesin, ataǵın,
Burqıtıp doktorlıq aylıq alıp tur.
Endi onıń jazǵan hár bir kitabın

Pul tólep oqıtıw ǵana qalıp tur.

Al, A.Sultanovtıń "Aq jılan" novellasında bul pikirdi aq jılan qızın hám ulın óz tanısları arqalı joqarı maǵlıwmatlı etip alǵanlıǵı menen bayanlaydı. Bunda avtor jámiyette siyrek halda bolsa da ushırasıp turatuǵın óz lawazımınan óziniń mápi ushın paydalanatuǵın insanlardı súwretleydi.

Jazıwshı nápsiniń jılawın bos jiberseń, ol seni basqaradı degen ideyanı aq jılanıń estiyarlı jılanınan ayırılǵannan keyingi halatı menen súwretleydi. İnsan nápsi bálesin basqarıp, ózin tıyıwı arqalı baxıt-saadatqa erisedi. Eger óz nápsińniń qulı bolsań, aqır-aqıbetinde ol seni nabit etedi. Avtor, mine, shıǵarmada waqıyanıń tamamlanıwı menen usı juwmaqqa keledi.

Avtordıń bul shıǵarması joqarıda ayılǵan kóp ǵana jámiyetlik máseleler hám olardıń sheshimin ıqsham hám dál kórkem til menen súwretlewi arqalı, basqa shıǵarmalarınan ayırılıp turadı. Onda sóz etilgen máseleler boyınsha oqıwshınıń óz oy-pikirlarin qalıplestiriwde járdem beredi.

Qullası, jazıwshı bul novella arqalı jámiyettegi bolıp atırǵan azlı-kem máselelerdi óz kóz-qarasları tiykarında sóz etip, hárqanday kewilsizlik tárbiyanıń durıs berilmewiniń jemisi yamasa insan taǵdiriniń mazmunlı bolıwında tárbiyanıń áhmiyetli ekenin, shańaraqtı ullılaw, onda intáli perzentlerdi tárbiya etiw arqalı jámiyettegi bazıbir máseleler sheshiliwi haqqında pikir júritedi.

PAYDALANILǵAN ÁDEBIYATLAR:

1. Alp Sultan. Aq jılan. // «Qaraqalpaq ádebiyatı» gazetası, № 10,11,12, 2020
2. Jarimbetov Q. Ádebiyattanıwdan sabaqlar. -Nókis "Qaraqalpaqstan" baspası, 2012
3. Ахметов С. Ж.Есенов, Қ.ЖәрімбетовӘдебияттаныўатамаларыныңорысша-қарақалпақшатүсіндірмесөзлігі. -Нөкіс: "Билим" 1994.
10. Исраилова, М. Н. (2016). Новые педтехнологии изучения латинского языка в медицинских вузах. *Психология и педагогика: методика и проблемы практического применения*, (53), 66-71.
11. Исраилова, М. Н. (2017). Формирование принципов устойчивого развития в обучении иностранным языкам. *Международные научные исследования*, (1), 161-163.
12. Исраилова, М. Н. (2022, March). К ВОПРОСУ О СОВРЕМЕННОМ СОСТОЯНИИ ЛАТЫНИ. In *Конференция состоялась* (Vol. 5, p. 414).

13. Israilova, M. N. (2017). New Pedagogical Technologies of Studying Latin in Medical Schools. *Eastern European Scientific Journal*, (1).
14. Israilova, M. N., & Yuldasheva, D. Y. (2021). PECULIARITIES OF TEACHING LATIN LANGUAGE AT MEDICAL UNIVERSITIES. *Eastern European Scientific Journal*, (2).
15. Исраилова, М. Н. (2021, November). ТЕХНОЛОГИЯ ИЗУЧЕНИЯ ЛАТИНСКОГО ЯЗЫКА В МЕДИЦИНСКОМ ВУЗЕ. In *International journal of conference series on education and social sciences (Online)* (Vol. 1, No. 2).
16. Исраилова, М. Н., Юлдашева, Д. Ю., & Сайфуллаева, Л. С. (2021). Педагогические технологии на занятиях по латинскому языку в медицинском вузе. *Вестник науки и образования*, (16-2 (119)), 47-49.
17. Исраилова, М. Н. (2019). Принципы преподавания латинского языка в медицинском вузе. *Academy*, (12 (51)), 58-60.
18. Исраилова, М. Н. (2022, August). К ВОПРОСУ О СОВРЕМЕННОМ СОСТОЯНИИ ЛАТЫНИ: Исраилова Махсуда Нигматуллаевна, Доцент кафедры Латинского языка ТГСИ. In *Научно-практическая конференция*.
19. Исраилова, М. Н., & Сайфуллаева, Л. С. (2022, August). ТИББИЁТ ТАЪЛИМ МУАССАСИДА ЛОТИН ТИЛИНИ ЎҚИТИШ ЖАРАЁНИДА ИНТЕЛЛЕКТУАЛ-МАДАНИЙ РИВОЖЛАНИШ: Исраилова МН доцент PhD, Сайфуллаева ЛС ассистент Тошкент давлат стоматология институти Sayfullayevalola1@ gmail. com. In *Научно-практическая конференция*.
20. Исраилова, М. Н. (2022, August). ЭФФЕКТИВНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ ИЗУЧЕНИЯ ЛАТИНСКОГО ЯЗЫКА НА ОСНОВЕ МОДЕЛИРОВАНИЯ ДИДАКТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНО-КУЛЬТУРНОГО РАЗВИТИЯ: Исраилова МН, доц. PhD Ташкентский Государственный Стоматологический Институт oydinboymatova80@ gmail. com. In *Научно-практическая конференция*.
21. Исраилова, М. Н. (2018). ИННОВАЦИИ В МЕДИЦИНСКОМ ОБРАЗОВАНИИ ПОСРЕДСТВОМ ВНЕДРЕНИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ. In *INTERNATIONAL SCIENTIFIC REVIEW OF THE PROBLEMS AND PROSPECTS OF MODERN SCIENCE AND EDUCATION* (pp. 68-69).
22. Исраилова, М. Н., Абидова, М. И., & Юлдашева, Д. Ю. (2022). ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ НА ЗАНЯТИЯХ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА ДЛЯ РАЗВИТИЯ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ

КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ У СТУДЕНТОВ. *Экономика и социум*, (11-2 (102)), 422-425.

23. Исраилова, М. Н., Абидова, М. И., & Сайфуллаева, Л. С. (2022). ВНЕДРЕНИЕ СОВРЕМЕННЫХ МЕТОДОВ И ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПРОЦЕСС ОБУЧЕНИЯ ЛАТИНСКОГО ЯЗЫКА. *Экономика и социум*, (11-2 (102)), 426-429.

24. Исмоилова, М. Н., & Кобиров, К. Х. ВЕСТНИК НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЯ. *ВЕСТНИК НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЯ Учредители: Олимп*, 60-62.

25. Исраилова, М., Сайфуллаева, Л., & Дулдулова, Н. (2023). Lotin tilini o'qitish jarayonida axborot texnologiyalarining o'rni. *Общество и инновации*, 4(2), 148-151.

26. Nig'matillayevna, I. M. (2022). BENEFITS OF USING VIDEO IN ELT. *American Journal of Research in Humanities and Social Sciences*, 6, 7-12.

27. Nigmatullaevna, I. M. THE USE OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN THE PROCESS OF TEACHING MEDICAL LATIN.

жери Контакттыктык, Ж. Кызыл-Кыя шаарынын участкалык шайлоо комиссияларынын сапаттык курамы. *Восток*, 14, 1.

28. Беляева, Н. Л. (2021). ШКОЛЬНАЯ СЛУЖБА ПРИМИРЕНИЯ КАК СОВРЕМЕННАЯ ФОРМА ПРОФИЛАКТИКИ. In *БЕЗОПАСНОЕ ДЕТСТВО КАК ПРАВОВОЙ И СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ КОНЦЕПТ* (pp. 27-30).

29. Sabirovich, R. M., Mahmudqulovich, I. Z., Mamirjon ogli, O. M., & Saydaliyevich, U. S. (2022). KONSTITUTSIYA-YOSHLARNI IJTIMOIY FAOLLIGINI OSHIRISH. *Scientific Impulse*, 1(4), 2010-2015.

30. Рузибаев, М. С., & Розмбаева, Ю. С. (2023). ДЖАЛОЛИДДИН МАНГУБЕРДИ-«ГЕРОЙ ТЮРКСКИХ НАРОДОВ». *Finland International Scientific Journal of Education, Social Science & Humanities*, 11(4), 1325-1329.

31. Рузибаев, М. С., & Розмбаева, Ю. С. (2023). ОТКРЫТЫЙ УРОК НА ТЕМУ: " СКАЗКИ ПУШКИНА". *MODERN EDUCATIONAL SYSTEM AND INNOVATIVE TEACHING SOLUTIONS*, 1(1), 128-137.